

доречною, оскільки дає можливість психологу відстежувати зміни у поведінці, емоційних станах тощо, своєчасно реагувати на них і гнучко підлаштовуватись, змінюючи ігрові техніки, що в свою чергу підвищує ефективність психотерапевтичного впливу на особистість розумово відсталого підлітка [4; с. 152].

Варто також згадати, що залежно від складових, які використовуються у грі, зв'язків між ними виокремлюють сюжети трьох ступенів складності у психокорекційній роботі з розумово відсталими підлітками [4]; [6]; [7]:

– сюжети з єдиним персонажем та чітко окресленими предметами в одній або декількох ситуаціях;

– сюжети з декількома персонажами та набором відповідних дій, в яких зв'язок між персонажами задається засобом включення дітей в загальну ситуацію або через послідовність здійснюваних дій;

– сюжети в яких окрім набору дій і зв'язків між персонажами задаються і відносини між ними.

Підсумовуючи, варто підкреслити, що психологічна цінність гри значною мірою залежить від ефективності вирішення у ній психолого-ігрових завдань. У роботі з розумово відсталими підлітками ігрова психокорекція та психотерапія дає змогу встановлювати ефективний контакт з підлітком, допомагає йому проявити себе у колективі, зрозуміти свої почуття, потреби та ін. Підсумовуючи, варто відмітити, що засоби ігрової терапії сприяють загальному розвитку особистості підлітка з розумовою відсталістю, формують навички диференціації почуттів, активізують механізми самоконтролю та адекватної реакції на ті чи інші емоційні стани, події, формують та корегують функціонування емоційно-вольової сфери.

Література:

1. Адруховець Л. Ігрова педагогіка / Л. Адруховець // Завуч. – 2004. – № 1 (187). – С. 6-16
2. Іванніков В.А. Психологічні механізми вольової регуляції / В. А. Іванніков. – К. : УРАО, 1998 – 228 с.
3. Копытин А.И. Основы арт-терапии / А.И. Копытин. – СПб. : Гиппократ, 1999. – 360 с.
4. Медведева Е.А., Левченко И.Ю. Арт-педагогика, арт-терапия в специальном образовании / Е.А. Медведева, И.Ю. Левченко, Л.М. Комисарова, Т.А. Добровольская. – М. : Наука, 2001. – 386 с.
5. Кляйн М. Детский психоанализ / Мелани Кляйн. – М. : «Институт общегуманитарных исследований», 2010. – 160 с.
6. Морозова Н.Г. Формирование познавательных интересов у аномальных детей / Н.Г. Морозова. – М. : Просвящение, 1969. – 280 с.
7. Эльконин Д.Б. Психология игры / Д.Б. Эльконин. – М. : «Педагогика», 1978. – 304 с.

УДК 376-056.34:616

Рецензент:

Скрипник Т.В.,

доктор психологічних наук,

старший науковий співробітник

ІМІТАЦІЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ АСПЕКТ ПОРУШЕНЬ ТА КОРЕКЦІЇ АУТИЗМУ

Риндер І. Д.

В статті наводяться аргументи в підтримку доцільності досліджень імітації у дітей з розладами аутичного спектра, а також – перспективності її використання в процесі психолого-педагогічної роботи.

Ключові слова: аутизм, імітація.

Имитация как ключевой аспект нарушений и коррекции аутизма

В статье приводятся аргументы в поддержку целесообразности исследований имитации у детей с расстройствами аутистического спектра, а также – перспективности ее использования в процессе психолого-педагогической работы.

Ключевые слова: аутизм, имітація.

Imitation as a key aspect of disruptions and intervention in autism

In the article, arguments in support of research of imitation in children with autism are revealed as well as the arguments of resourcefulness of imitation in the process of intervention.

Keywords: autism, imitation.

Основними симптомами аутизму на сьогоднішній день вважаються порушення соціальної взаємодії, комунікації та стереотипні форми поведінки. Поряд з цим аутичні діти часто характеризуються проявами сенсорних, моторних, інтелектуальних та ін. порушень, які хоча і не є диференційними ознаками розладу (не відрізняють від інших розладів), їх не слід вважати випадковими. На нашу думку, всі згадані вище симптоми знаходяться в заплутаних взаємозв'язках, визначення яких є ще в перспективах наукових пошуків. Одним із завдань в цьому напрямку є з'ясування взаємозв'язку між соціальною та сенсо-моторною природою аутизму. На шляху вирішення цього завдання привабливим виявляється феномен імітації.

Моторна імітація (імітація рухів) може вважатися одним із тих феноменів, який об'єднує соціальну та сенсо-моторну сферу. З одного боку, імітація, на сьогодні вже традиційно, вважається однією з найпростіших форм взаємодії, а з іншого – повторення дитиною рухів іншого вимагає від неї неабияких моторних здібностей та сенсорних властивостей.

Для розуміння природи порушення імітації у аутичних дітей, а також для ефективної роботи над розвитком імітаційних здібностей слід розглянути різні види імітації. Одним із найбільш важливих критеріїв для виокремлення видів імітації є використання об'єктів. Так, виокремлюють імітацію рухів з об'єктами та імітацію рухів без об'єктів. Іншим важливим критерієм класифікації можна вважати наявність–відсутність смислу руху, який імітується. Відповідно як рухи з об'єктами, так і без – можуть бути зі смислом або без смислу. Кількість рухів, які імітуються підряд, є також критерієм для класифікації імітації. Так, завдання на імітацію можуть передбачати відтворення однієї дії чи руху або певної послідовності дій чи рухів. Критерій безпосередності має на меті виокремити імітацію, яка передбачає формування когнітивної репрезентації руху, що дозволяє його відтворення у більш віддаленій часовій перспективі та безпосередню імітацію – рух відтворюється в момент презентації [9].

Онтогенетичний розвиток імітаційних здібностей проливає світло на специфіку порушень імітації при аутизмі та допомагає зрозуміти, як вибудовувати систему психолого-педагогічного впливу:

починаючи з 9-14 місяців діти впізнають, коли їх імітують інші;

розвиток імітації відбувається від простих та знайомих імітаційних рухів до складних та нових;

старші немовлята більше схильні імітувати нові, складні рухи, послідовну сукупність рухів, в загальному проявляють більше імітаційної поведінки ніж молодші немовлята;

діти до 16-17 місяців більше схильні імітувати рухи зі смислом ніж рухи, які не мають смислу;

дітям до 20 місяців більше вдається імітувати рухи з об'єктами, ніж жести;

В одному з емпіричних досліджень було отримано результати, які підтверджують наявність взаємозв'язку між імітацією та моторним розвитком [8]. В дослідженні на групі аутичних дітей виявлено кореляційні зв'язки між різними завданнями на імітацію та загальним моторним розвитком. Остання досліджувалася за допомогою таких методик, як Шкала моторного розвитку Пібоді (Peabody Developmental Motor Scales) та Батарей оцінювання рухів для дітей (Movement Assessment Battery for Children). В дослідженні брали участь як високо-функціональні аутичні діти так і низько-функціональні, а також відповідні контрольні групи – діти з нормальним розвитком та діти з розумовою відсталістю. Для дітей із інтелектуальною недостатністю (низько-функціональні аутисти та розумово відсталі) виявлено позитивну статистично значущу кореляцію між рівнем моторного розвитку та виконанням завдань на імітацію жестів як зі смислом так і без. Окремо в групі низько-

функціональних аутичних дітей було виявлено позитивний статистично значущий кореляційний зв'язок між рівнем моторного розвитку та імітацією жестів зі змістом. Тоді як окремо, в групі розумово відсталих дітей кореляція між показниками імітації та моторного розвитку виявилася незначущою. В групі високо-функціональних аутичних дітей моторний розвиток та виконання послідовної сукупності імітацій жестів, які не мають змісту, проявили позитивну статистично значущу кореляцію, на відміну від групи дітей з нормальним розвитком. В цьому ж дослідженні виконання завдань на імітацію не показала значущої кореляції з рівнем інтелекту.

Відомо, що одним із симптомів аутизму є порушення в імітації. Проте в одному експериментальному дослідженні було виявлено, що, незважаючи на властиві аутичним дітям труднощі в моторній імітації, когнітивна імітація є порівняно неушкодженою. Когнітивна імітація авторами дослідження розглядається як здатність засвоювати нові когнітивні правила виконання тих чи інших операцій методом спроб і помилок та використання їх в подальшому. Поряд з цим дослідники погоджуються, що когнітивна імітація є складовою будь-якої іншої імітації – моторної чи вокальної [7].

Імітація як метод інтервенції для дітей з розладами аутичного спектра. В зв'язку з тим, що аутичні діти характеризуються труднощами в соціальному розвитку стає очевидною необхідність орієнтації в процесі психолого-педагогічної роботи на найбільш базові форми соціальної поведінки. Багатьма фахівцями відзначається ефективність власне ранньої інтервенції для дітей з аутизмом – тоді, коли формуються базові психічні якості.

Дослідження показують, що аутичні діти проявляють більш виражений рівень відставання у імітації рухів ніж діти із затримкою психічного розвитку [6]. Більше того дослідження також показують, що характер порушення імітації не є фіксованим і може піддаватися психолого-педагогічному впливу [6]. Наприклад, повторне, через один рік, дослідження рівня імітації у аутичних дітей 2-3 років показало покращення імітації як в цілому, так і за окремими видами імітації (жестів, рухів з об'єктами без змісту, рухів з об'єктами зі змістом). Про гнучкість порушення також свідчить той факт, що аутичні діти характеризуються подібними труднощами в імітації, як і діти з нормальним розвитком, так і діти із загальним відставанням в розвитку: імітація жестів є більш ускладненою, ніж імітація рухів з об'єктами; імітація рухів, які не мають змісту, є більш ускладненою, порівняно з рухами, які мають зміст [6].

Можна виокремити два окремих метода інтервенції за допомогою імітації: 1) спонукання дитини до імітації інших та розвиток її імітаційних навичок; 2) імітація рухів, дій та поведінки дитини іншими людьми, які її оточують.

Неодноразові результати досліджень показують, що як дорослі так і діти різного віку поводяться більш соціально у відповідь на імітацію їхньої поведінки іншими. Так, в одному із досліджень, люди дорослого віку після того, як їх імпліцитно імітували, проявляли більше про-соціальної поведінки (піднімали з землі речі, які були впущені з рук інших, давали більше грошей на благодійність) ніж ті учасники, яких не імітували. Про-соціальна поведінка спостерігалася не тільки відносно безпосередньо тих людей, які їх імітували але й до інших сторонніх людей [1].

В іншому дослідженні учасники, поведінка яких імітувалася, співрозмовником оцінювали якість соціальної взаємодії та партнера по спілкуванню більш позитивно, ніж учасники контрольної групи, поведінка яких не імітувалася [5].

14-ти місячні діти дивляться більше на того дорослого та посміхаються йому, який імітує їхню поведінку, ніж на дорослого, який не імітує але виконує ситуативно-доречну поведінку [1].

В дослідженні 24-х місячні діти були більш схильні повторювати свої дії і дивитися на обличчя дослідника, коли він імітує їхні дії з об'єктом, порівняно з тим, коли він виконує іншу дію з тим самим об'єктом [5].

Дослідження 18-ти місячних дітей виявило, що діти демонструють більше про-соціальної поведінки коли їх імітують. В цьому дослідженні використовувалася експліцитна

імітація, тобто переважно всі діти були свідомими того, що їхня поведінка імітується. Так, діти яких імітували більше допомагали збирати впушені на підлогу палиці, відчиняти двері дорослому, у якого були зайняті руки, ніж діти контрольної групи, поведінка яких хоча і не імітувалася, але вони були залучені в не менш дружню взаємодію з дорослими перед ситуацією «допомоги». Досліджувані, яких імітували, проявляли про-соціальну поведінку в рівній мірі як відносно дослідника, який їх імітував, так і відносно іншого дослідника [1].

В дослідженні більш старших дітей (5-6 років) було виявлено, що діти відповідного віку з більшою довірою ставляться до дорослого, який імітує їхню поведінку. Кожна досліджувана дитина (із 32-х) проходила покрокову процедуру взаємодії з двома дорослими та асистентом. Спочатку асистент запитував дитину і дорослих, яка із набору картинок їм подобається. Потім асистент задавав їм ряд запитань, які не мали правильною чи не правильною відповіді. Один із дорослих весь час імітував відповіді та вподобання дитини, тоді як інший давав незалежні відповіді. Після цього спочатку дорослим пропонували подивитися та вибрати одну із ідентичних коробок, але з різними іграшками в середині, а потім давали шанс дитині вибирати. Вибір дитини повинен був стати індикатором того, чи буде дитина більше довіряти оцінці вмісту коробки дорослому, який її імітував, чи ні. Також, рівень довіри оцінювався в завданні, коли спочатку дорослих просили дати відповідь на запитання, яке не мало правильною відповіді, а потім дитину. Так, 14 дітей із 32-х проявили довіру в обох завданнях до людини, яка імітувала їх, 10 дітей проявили довіру в одному із завдань і лише 4 дитини не повторили відповідей імітатора в жодному із завдань [5].

Дослідження взаємозв'язку імітації та соціальної взаємодії показало, що досліджувані, які були налаштовані на соціальну взаємодію за допомогою методу семантичної підказки (словами: друг, разом, партнер, приєднатися), частіше вдавалися до імітації інших людей. В іншому дослідженні діти п'ятирічного віку, які були налаштовані до взаємодії через ситуацію в якій їм було вигідно кооперувати, імітували дії інших більш детально [5].

З'являються перші дослідження ефективності імітації дітей з аутизмом в якості методу корекційного втручання. Експерименти показують, що діти з розладами аутичного спектра демонструють більше соціальної поведінки тоді, коли їх імітує дорослий, ніж тоді, коли дорослий взаємодіє з ними в інший спосіб. Також, аутичні діти більше проявляють соціальний інтерес відразу після того, як їх імітують, ніж після інших реакцій на їхню поведінку [4].

Однак одним із перших досліджень впливу імітування дітей з аутизмом на розвиток їхньої схильності до соціальної уваги не виявило позитивної взаємозалежності. В дослідження було залучено двоє дітей трьох річного віку з діагнозом аутизму. Досліджувані піддавалися методу інтенсивної взаємодії, основною складовою якого є імітація дій, вокалізацій та виразів обличчя (втому числі емоцій) дитини протягом 10-12 тижнів (по 1 годині щотижня). Ініціативність дитини щодо привернення соціальної уваги (дитина дивиться в очі досліднику) вимірювалася попередньо перед кожною терапевтичною сесією. Відсутність впливу імітації дітей з аутизмом на рівень соціальної уваги дослідники пояснюють відмінністю їхнього дослідження від попередніх. Незважаючи на те, що соціальна увага аутичної дитини збільшується безпосередньо під час або після того, як її імітують, таке збільшення не є довготривалим та не акумулюється в схильність дитини до ініціації соціальної уваги [4]. Проте, крім ініціації соціальної уваги, рівень соціального розвитку проявляється в багатьох інших параметрах, на які може ефективно впливати метод імітації дитини.

Здібності аутичних дітей до імітаційної поведінки, як відмічається багатьма дослідниками, є суттєво недостатньою. Зміни імітаційних здібностей аутичної дитини асоціюються з покращенням інших соціально-комунікативних навичок, мовлення, гри, спільної уваги [3].

Одним із методів, спрямованих на подолання недостатнього розвитку імітації дітей з аутизмом, є тренінг взаємної імітації (Reciprocal Imitation Training). Тренінг взаємної імітації, розроблений Брук Інгерсол (Brooke Ingersoll), є натуралістичним методом поведінкової інтервенції, який має на меті навчити імітації дітей з розладами аутичного спектра в соціально-комунікативному контексті. Цей метод покликаний розвивати як ініційовану, так і

спонтанну імітацію. Тренінг охоплює наступні техніки та принципи: 1) якщо після кількох представлень руху дитині вона не імітує, слід вербально та фізично спонукати її до імітації; 2) при навчанні імітації рухам з об'єктами використовується два подібних об'єкта, один з яких знаходиться у дитини; 3) використовувати опис руху, який дитина повинна імітувати, як допоміжний чинник; 4) демонструвати дитині рухи слід в такий спосіб, щоб дитина чітко могла їх помітити; 5) використання часу очікування (слід дати дитині можливість імітувати рухи спонтанно); 6) для того, щоб навчити дитину імітувати, слід дуже часто імітувати її поведінку.

Дослідження, присвячене перевірці ефективності тренінгу взаємної імітації, проведено на групі аутичних дітей (21 дитина віком від 27 до 47 місяців, дало позитивні результати. Половина із досліджуваних піддавалися тренінгу взаємної імітації по 3 години кожного тижня протягом 10-ти тижнів. Діти контрольної групи відвідували звичайні заняття. Після повторного вимірювання імітаційних здібностей виявилося, що діти, які пройшли тренінг взаємної імітації набули значно більшого розвитку здібностей спонтанної та ініційованої імітації, імітації рухів з об'єктами та імітації жестів [2].

Висновки: Імітація об'єднує два важливих для аутизму порушення: сенсо-моторики та соціальної сфери. З одного боку, як показують емпіричні дослідження, імітаційні здібності аутичних дітей взаємопов'язані з рівнем моторного розвитку. З іншого боку, імітаційні здібності взаємопов'язані з рівнем розвитку соціально-комунікативних навичок. Завдяки тому, що, по-перше, імітація є одна із ранніх форм взаємодії, а по-друге, порушення імітації у аутичних дітей піддаються корекції, як це засвідчують результати досліджень, вона виступає привабливою ціллю для інтервенції аутизму. Як показують дослідження на суб'єктах різного віку, навіть просто імітуючи іншу людину, ми впливаємо на її соціальну поведінку і, можливо, на її рівень соціального розвитку загалом. Тобто, імітація відкриває можливості впливу на те, що є очевидно порушеним у аутичних дітей. Аутичні діти проявляють більше порушень в імітації, ніж діти із затримкою психічного розвитку, що ще раз підкреслює важливість застосування засобів навчання і корекції для розвитку їх імітаційних здібностей. Розроблений тренінг взаємної імітації демонструє успіх в даному напрямку.

Література:

1. Carpenter M. Being mimicked increases prosocial behavior in 18-month-old infants / M. Carpenter, Johanna Uebel, Michael Tomasello // *Child Development*. – 2013. – V. 84. – №5. – P. 1511-1518.
2. Ingersoll B. Brief report: Pilot randomized controlled trial of reciprocal imitation training for teaching elicited and spontaneous imitation to children with autism / B. Ingersoll // *Journal of Autism and Developmental Disorders*. – 2010. – V. 40. – Issue 9. – P. 1154-1160.
3. Ingersoll B. Teaching reciprocal imitation skills to young children with autism using a naturalistic behavioral approach: effects on language, pretend play, and joint attention / B. Ingersoll, L. Schreibman // *Journal of Autism and Developmental Disorders*. – 2006. – V. 36. – №4. – P. 487-505.
4. Lidstone J. Imitating the child with autism: A strategy for early intervention? / J. Lidstone, M. Uljarevic, H. Kanaris, J. Mullis, L. Fasoli, S. Leekam // *Autism*. – 2014. – V. 4. – Open Access: <http://dx.doi.org/10.4172/2165-7890.1000124>
5. Over H. Children selectively trust individuals who have imitated them / H. Over, M. Carpenter, R. Spears, M. Gattis // *Social Development*. – 2013. – V. 22. – №2. – P. 215-224.
6. Stone W. L. Motor imitation in young children with autism: What's the object? / W. L. Stone, O. Y. Ousley, C. D. Littleford // *Journal of Abnormal Child Psychology*. – 1997. – V. 25. – №6. – P. 475-485.
7. Subiaul F. Cognitive imitation in typically-developing 3- and 4-year olds and individuals with autism / Francys Subiaul, Herbert Lurie, Kathryn Romansky, Tovah Klein, David Holmes, Herbert Terrace // *Cognitive development*. – 2007. – № 22. – P. 230 – 243.

8. Vanvuchelen M. Nature of motor imitation problems in school-aged boys with autism / M. Vanvuchelen, H. Roeyers, W. De Weerd // *Autism*. – 2007. – V. 11. – №3. – P. 225-240.
9. Williams J. H. G. A systematic review of action imitation in autistic spectrum disorder / J. H. G. Williams, A. Whiten, T. Singh // *Journal of Autism and Developmental Disorders*. – 2004. – V. 34. – №3. – P. 285-299.

УДК: 376. – 056.36: 316 – 058.862

Рецензент:
Колупаєва А.А.

доктор педагогічних наук, професор,
заступник директора з наукових питань
Інституту спеціальної педагогіки НАПН України

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ.

Рубан О. М.

В статті висвітлюються результати теоретичного аналізу питання соціальних наслідків позбавлення дітей батьківського піклування та необхідності соціальної адаптації та реабілітації, а також психолого-педагогічного супроводу даної категорії дітей в процесі соціалізації.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами, соціальне сирітство, соціальна адаптація, психолого-педагогічний супровід.

Пути преодоления социального сиротства детей с особыми образовательными потребностями

В статье освещаются результаты теоретического анализа вопроса социальных последствий лишения детей родительской опеки и необходимости социальной адаптации и реабилитации, а также психолого-педагогического сопровождения данной категории детей в процессе социализации.

Ключевые слова: дети с особыми образовательными потребностями, социальное сиротство, социальная адаптация, психолого-педагогическое сопровождение.

The ways to overcome social orphanhood of children with special educational needs

The article highlights the results of a theoretical analysis of the issue of social consequences of depriving children of parental care and the need of social adaptation and rehabilitation, as well as psychological and pedagogical support of this category of children in the socialization process.

Keywords: children with special educational needs, social orphanhood, social adaptation, psychological and pedagogical support.

Сучасні обставини життя суспільства, особливості політичного та економічного стану спричиняють загострення питання соціального сирітства. На сьогодні гостро постала проблема не лише дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, а й цілих родин. Актуальнішим стає питання соціального, психологічного, педагогічного супроводу й підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, соціально дезадаптованих дітей у сприянні їх соціалізації, наданні їм доступу до якісної освіти та в задоволенні їхніх особливих освітніх потреб, що є одним з факторів соціальної адаптації поряд з досягненням максимального рівня фізичного та психічного здоров'я.

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування найчастіше більшу частину свого життя перебувають в умовах психологічної, емоційної, соціальної депривації, що здійснює травмуючу дію на їхню психіку, перешкоджає реалізації їх потенційних можливостей, руйнує, а в деяких випадках навіть не дає сформуватися здоровим стосункам з навколишнім середовищем та оточуючими людьми. Наслідками цього стають вторинно порушені психологічний, фізичний та соціальний розвиток таких дітей.

Метою цієї статті є теоретичний аналіз проблеми комунікативної, соціальної дезадаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та пошук шляхів їх